

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ДОВІРЧОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

SPECIFIC ISSUES OF THE FUNCTIONING OF THE TRUST PROPERTY INSTITUTION IN UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES

Чаус Ю.В., студентка IV курсу факультету юстиції

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Актуальність теми зумовлена необхідністю дослідження інституту довірчої власності як особливого виду права власності, що існує як у національному праві, так і в праві інших держав. Мета статті полягає у визначенні правової природи інституту довірчої власності як комплексної системи, практики його реалізації іноземними державами та дослідженні національного контексту впровадження цього інституту. Завданням статті є аналіз особливостей досвіду впровадження визначеного інституту, зокрема, визначення основних відмінностей інституту довірчого управління в системі континентального права та інституту трастів в англо-саксонській правовій сім'ї. Досягнення окресленої мети стало можливим завдяки комплексному застосуванню формально-юридичного та порівняльно-правового методів. Зроблено акцент на тому, що наявний обширний перелік робіт з аналізу довірчої власності в Україні як у доктринальних дослідженнях, так і практиці Верховного Суду. Виокремлено особливу роль положень Цивільного кодексу України як основи вітчизняної системи довірчої власності. Досліджено підходи до розуміння довірчої власності у різних країнах, а також досвід функціонування інститутів довірчої власності за кордоном, зокрема, у Німеччині, Австрії, Великій Британії, Франції, Сан-Марино. Наголошено, що єдиний підхід до розуміння поняття довірчої власності відсутній, тому реалізація цього інституту в різних країнах породжує альтернативні конструкції. Здійснено аналіз поняття довірчої власності в національному контексті. Розглянуто правові позиції Верховного Суду щодо розкриття сутності довірчої власності, а також позиції науковців щодо ефективності діяльності цього інституту в Україні. Зроблено акцент на критичному ставленні науковців до закріплення інституту довірчої власності в тому форматі, у якому це наявне зараз. Стверджується, що інститут довірчої власності в Україні має ознаки як романо-германської, так і англо-саксонської конструкцій, проте тяжіє до останньої. Наголошено, що багато дослідників звертають увагу на недовість цього інституту в Україні, непопулярність його застосування в правовідносинах.

Ключові слова: довірча власність, трасти, фидуціарні відносини.

The relevance of this topic is determined by the need to explore the institution of trust property as a special type of property that exists both in national law and in the law of other states. The purpose of the article is to determine the legal nature of trust property institutions as a complex system, the practice of its implementation by foreign countries, and to research the national context of the adaptation of this institution. The task of the article is to analyze the peculiarities of the experience of implementing this institution, in particular, to determine the main differences between the institution of trust management in the system of continental law and the institution of trusts in the Anglo-Saxon legal family. Achieving the outlined purpose became possible thanks to the use of a complex application of formal-legal and comparative-legal methods. Emphasis is placed on the fact that there is an extensive list of works on the analysis of trust property in Ukraine, both in doctrinal studies and in the practice of the Supreme Court. The special role of the provisions of the Civil Code of Ukraine as the basis of the domestic system of trust property is highlighted. Approaches to the understanding of trust property in different countries, as well as the experience of the functioning of trust property institutions abroad, in particular, in Germany, Austria, Great Britain, France, and San Marino, were studied. Emphasized that there is no unified approach to understanding the concept of trust property, therefore the implementation of this institution in different countries gives rise to alternative constructions. An analysis of the concept of trust property in the national context was made. The legal positions of the Supreme Court regarding the disclosure of the essence of trust property, as well as the positions of scientists regarding the effectiveness of the activity of this institute in Ukraine, are considered. Emphasis is placed on the critical attitude of scientists to the establishment of the institution of trust property in the format in which it is functioning now. The current practice of the Supreme Court regarding the research of the essence of trust property has been studied. It is argued that the institution of trust property in Ukraine has features of both Romano-Germanic and Anglo-Saxon constructions, but tends towards the second. Emphasized that many researchers pay attention to the ineffectiveness of this institute in Ukraine, and the unpopularity of its application in legal relations.

Key words: trust property, trusts, fiduciary relations.

Право довірчої власності як особливий вид права власності має багатовікову історію, що зародилася в англо-саксонській правовій системі, і отримала активного розвитку в різних країнах. Проте національний контекст відіграє значення, завдяки чому інститут набуває певних особливостей у різних країнах. Так держави, що належать до англо-саксонської правової системи розвивають інститут трастів, а держави континентальної правової сім'ї тяжіють до довірчого управління.

В українському просторі довірча власність набула закріплення у 2003 році шляхом впровадження її в Цивільний кодекс України як особливого виду права власності [1]. З тих пір цей інститут є предметом постійним наукових дискусій та досліджень і позиції щодо його правової природи є різними. Проте спільним для багатьох досліджень є один висновок: інститут довірчої власності в тому вигляді, у якому він був запозичений із англо-саксонського права, не є ефективним для практичної реалізації в Україні.

Відповідно, метою дослідження є визначення правової природи інституту довірчої власності в тому вигляді, у якому він реалізований за кордоном, його особливостей та відмінностей по різних країнах, а також здійснення ана-

лізу і порівняння цього досвіду впровадження інститутів із українським досвідом.

Необхідно зазначити, що дослідження довірчої власності різною мірою висвітлювали багато вітчизняних науковців, зокрема Майданик Р. А. [2], Некіт К. Г. [3–4], Кіріак О. [5], Коструба А. В. [6], та інші. Окремого аналізу довірча власність набула в правових позиціях вищої судової інстанції в Україні – Верховного Суду. Окрім безпосереднього текстів судових рішень [7–8], судді окремо надають свої висновки щодо цього інституту. Так, варто звернути увагу на дослідження Крага В. І., зокрема щодо практичної реалізації цього інституту в Україні [9]. Одночасно з цим варто зробити уточнення, що частина дослідників визначеного питання приділяють увагу довірчій власності як виду забезпечення виконання зобов'язання за кредитним договором, договором позики (тобто аналіз ст. 597¹–597¹³ ЦК України). Проте метою цього дослідження є право довірчої власності саме як особливого виду права власності, аналіз його правової природи.

1. Правова природа довірчої власності: досвід іноземних країн

Хоча трасти походять із системи загального права, інститут довірчої власності розвинувся і є поширеним

в країнах романо-германської правової системи. Фідуціарні відносини законодавчо врегульовані в актах Франції (стаття 2011–2030 Цивільного кодексу), Австрії та Німеччини (інститут *Treuhand*), Люксембургу тощо. Так, республіка Сан-Марино навіть має спеціалізований суд з окреслених питань – Суд з питань довірчої власності та фідуціарних відносин (*The Court for Trusts and Fiduciary Relations*) [10]. Відповідне визнання цей суд отримав у справі *Pasquini* проти Сан-Марино, що розглядалася ЄСПЛ. І хоча предмет спору не стосується питання довірчої власності, проте мотивом скарги *Pasquini* було саме оскарження діяльності цього Суду. ЄСПЛ встановив, що колегія, яка розглядала справу *Pasquini* в Суді з питань довірчої власності та фідуціарних відносин, була сформована відповідно до закону [11].

Проте однакового підходу до розуміння поняття довірчої власності немає і впровадження цього інституту в різних країнах породжує конструкції, що є альтернативними трасту. Так сучасне право відносин довірчої власності містить паралельне існування понять *Trust* та *Treuhand*.

2. Досвід функціонування трастів (*Trust*) у країнах англо-американської правової сім'ї

Поняття *Trust* походить із системи загального права (*Common Law*) Англії. Відносини довірчої власності в англосаксонському праві передбачають три сторони трасту: власник майна (*settlor/trustor*), який передає своє майно довірчому власнику (*trustee*) з метою управління в інтересах третьої особи – бенефіціара (*beneficiary*). Гаазька конвенція про право, що застосовується до трастів, та про їх визнання 1895 р. визначає тотожний підхід до визначення сторін правовідносин. У статті 2 надається визначення трасту, яке застосовується до *правовідносин, створених – inter vivos (за життя) або після смерті – особою, засновником, коли майно було передано під контроль довірчого власника на користь бенефіціара або для певної встановленої мети* [12].

Це комплексна система, в якій передбачено, що власник майна (*settlor*) наділяє своїми правами управителя (*trustee*), котрий, виступаючи в цивільному обігу у ролі власника, повинен віддавати отриманий дохід вигодонабувачу (*beneficiary*), діючи в його інтересах. При цьому вважається, що кожен із названих учасників відносин трасту в певному обсязі має правомочності власника, тобто кожен з них є суб'єктом права власності [13]. Якщо говорити про підстави виникнення права довірчої власності (*Trust*), то вони є різними: на підставі договору чи закону, на підставі волевиявлення за життя (*inter vivos*) або після смерті (*mortis causa deed*) тощо.

Як попередньо зазначалося в дослідженні, історія трастів зародилася та набула розвитку саме в англо-саксонській правовій системі. Центральне місце через державні посідає Велика Британія, яка відома успішною реалізацією трастових інститутів. Особливої уваги заслуговує створений тут рух громадських об'єднань за збереження культурної спадщини – Національний траст Великої Британії (*The National Trust for Places of Historic Interest or Natural Beauty*) [14]. Національний траст має власну організаційну структуру, яка поділяється на виконавчу та невиконавчу частини. Основна мета організації викладена в Законі про Національний траст від 1907 року (*The National Trust Acts*): сприяння довготривалій турботі за місцями, що представляють історичний інтерес і природну красу, на благо нації [15].

За роки свого існування Національний траст Великої Британії створив механізм взаємодії із суспільством (як приватними особами, так і публічними), який дозволяє здійснювати ефективний менеджмент об'єктами культурної спадщини. Завдяки діяльності цієї інституції підлягають утриманню та відновленню історичні будівлі, старовинні пам'ятки, заповідники, промислові об'єкти, унікальні природні ландшафти тощо.

Одночасно із тим, як Національний траст є незалежною інституцією, його діяльність підпорядкована парламенту Великої Британії та регулюється ним. Зокрема, Т. Мазур звертає увагу на те, що відповідно до законодавства цієї держави продаж об'єктів права власності Національного трасту можливий лише за умови наявності дозволу з боку обох палат Парламенту. У випадку відсутності останнього відчуження майна забороняється [16].

Аналогічні організації функціонують, зокрема, у Канаді (*National Trust for Canada*), Шотландії (*National Trust for Scotland*), Австралії (*National Trust of Australia*) та Сполучених Штатах Америки (*National Trust for Historic Preservation*). Тобто країни англо-американської правової сім'ї активно застосовують названу правову конструкцію з метою збереження та охорони культурної спадщини.

3. Довірчі інститути у країнах романо-германської правової системи

Характерною рисою права власності континентальної правової сім'ї є те, що тут відсутнє так зване «розщеплення» суб'єктів, яке наявне у англо-саксонській конструкції. Саме через це, як визначають Коробцова Н., Засядівко Ю. [17] та Коструба А. В. [6], неможливим є запровадження інституту трастів у романо-германській правовій системі. Проте інститут довірчої власності тут все ж реалізується і континентальна правова сім'я тяжіє до впровадження моделі довірчого управління [6].

Так, у Франції використовується термін фідуція (*la fiducie*), який закріплено у Цивільному кодексі Франції та окрему спеціальному законі. Цей термін означає правочин, за яким засновник передає певний об'єкт до довірчого власника в управління, проте все ще залишається його власником.

Варто звернути увагу на досвід Німеччини, адже німецьке право має особливий інститут, що є аналогічним до англосаксонського трасту – *Treuhand*. Схожий підхід розділяє і Австрія.

Treuhand є німецьким довірчим інститутом, де власник майна (*Treugeber*) передає своє майно довірчому власнику (*Treuhänder*), який зобов'язаний розпоряджатися майном у порядку, врегульованому сторонами. При цьому довірчий власник (*Treuhänder*) зазвичай стає законним власником цього майна. Як визначає Ірина Gvelesiani, особливістю *Treuhand* є його ризикованість: довірчий власник (*Treuhänder*) може передати це майно третій особі, а власник майна (*Treugeber*) має право на оскарження таких дій виключно у випадку прямого порушення зобов'язань між сторонами [18].

Підстави виникнення права довірчої власності за *Treuhand* певною мірою відрізняються від аналогічних підстав для відносин *Trust*. Так, наприклад, тут відсутня можливість виникнення права довірчої власності після смерті (за *mortis causa deed*).

Правові інститути *Trust* та *Treuhand* є схожими між собою, хоча і мають особливості. Проте німецький підхід до врегулювання довірчої власності є цікавим для українських правників із точки зору дослідження такого його інституту як благодійний траст – *Stiftung* (нім.) [18]. Він передбачає створення фонду (*foundation*), який є юридичною особою. Засновник (*founder*) передає фонду майно, а фонд зобов'язується управляти цим майном. Особливістю є те, що як створення такого фонду, так і подальший «нагляд» за ним здійснює відповідна федеральна земля (*Bundesland*), де фонд було створено. Відповідно, у цьому простежується спільність *Trust* та *Stiftung*: хоча вони здійснюють свою діяльність більшою мірою незалежно, проте держава в особі уповноважених органів все ще створює певні рамки, межі здійснення діяльності організацією.

Тобто *Stiftung* є аналогом українських благодійних організацій, проте створюється в особливому порядку та здійснює управління майном засновника (*founder*) без передачі такого майна у власність, на відміну від благодійних пожертв благодійним організаціям.

4. Правова природа довірчої власності: досвід впровадження в Україні

Переходячи до національного контексту, варто зазначити, що довірча власність закріплена в Цивільному кодексі України як особливий вид права власності, що виникає внаслідок закону або договору, а також як вид забезпечення виконання зобов'язання [19]. Питання сутності довірчої власності розкривав у своїй практиці Верховний Суд. Так, визначаючи правову природу довірчої власності, Велика Палата Верховного Суду в Постанові від 05.06.2019 р. звернула увагу на те, що вона «полягає у наданні довірчому власнику речового права, обмеженого цільовим характером його здійснення в інтересах визначених осіб. Довірчий власник здійснює право власності на об'єкт довірчої власності лише для досягнення визначеної мети, яка обтяжує право довірчої власності» [7].

Цікавим є питання, за якою конструкцією – англосаксонської чи романо-германської правової системи – український законодавець будував інститут довірчої власності. І хоча Україна відноситься до країн континентальної правової сім'ї, довірча власність все ж має певну кількість ознак із англо-американської права.

Як зазначає Р. А. Майданик, договір управління майном породжує особливе, з речовим елементом, право на чужу річ, що не викликає переходу права власності до управителя. Передача майна в управління є особливим видом виконання (*solutio*) шляхом передачі установником і наділення управителя власницькими повноваженнями щодо чужого майна, з урахуванням обмежень, встановлених договором і законом, власник якого визначає мету управління, обсяг повноважень, що він передає, а також особу, в інтересах якої повинен діяти управитель [2].

Одночасно з цим, довірчий власник набуває широких повноважень, відповідно до положень ЦК України. Управитель, якщо це визначено договором про управління майном, є довірчим власником цього майна, яким він володіє, користується і розпоряджається відповідно до закону та договору управління майном. Договір про управління майном не тягне за собою переходу права власності до управителя на майно, передане в управління.

В одній зі своїх правових позицій Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 04.12.2018 р. зауважив, що «право довірчої власності залежить від волі іншої особи – законодавця, вираженої за змістом відповідного закону, або установника управління, встановленої в договорі управління майном, укладеного з управителем, правомочності якого щодо переданого йому в управління майна власника обмежуються умовами договору управління майном (частина 5 статті 1033, частина 1 статті 1037 ЦК України) та не можуть перевищувати обсяг прав та обов'язків установника управління щодо володіння, користування та розпорядження належним йому на праві власності майном» [8].

Проте багато дослідників звертають увагу на те, що цей інститут зараз майже неіснуючий (окрім випадків використання його як способу забезпечення виконання зобов'язань відповідно до змін, що були внесені в ЦК України у вересні

2019 року Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні»). Зокрема, В. І. Крат визначав, що «закріплення довірчої власності разом із прийняттям ЦК України не забезпечило вирішення існуючих проблем у сфері будівництва житла, таких як повторний продаж майнових прав на житлову нерухомість, що будується, чи повторна передача в іпотеку майнових прав на житлову нерухомість, яка будується» [9].

Більше того, інколи постає питання щодо необхідності існування цього інституту в правовій системі України взагалі, про що вказує К. Г. Некіт [3]. А. В. Коструба стверджує, що «існування трасту, де право власності на один об'єкт дробиться між двома суб'єктами права, стало можливим тільки в рамках англосаксонської правової системи, яка визначає концепцію розщепленої власності. У континентальній правовій сім'ї, у якій існує єдність правомочностей власника, такий підхід, на сьогодні, неможливий» [6].

Вважаємо, що істина міститься десь по середині. З одного боку, довірча власність була впроваджена в українське законодавство і не користується великим попитом; оскільки конструкція є незнайомою та незрозумілою для громадян, вони віддають перевагу більш традиційним правовим конструкціям. З іншого боку, цілком можливе використання цього інструменту в різних цілях; так, наприклад, нами пропонувався ідея використання такого інструменту в механізмі збереження об'єктів культурної спадщини. Проте обидві сторони вимагають подальших реформ та «підготовки» законодавства до сприйняття такого інституту.

Висновок. Здійснений аналіз дозволяє дійти висновку, що інститут довірчої власності наявний у різних країнах, проте реалізується із власними особливостями. Так, країни англо-саксонської правової системи впроваджують цей інститут як трасти (Trusts), тобто комплексну систему, що передбачає «розщеплення» права власності та участь трьох суб'єктів – власника майна (settlor), управителя (trustee) та вигодонабувача (beneficiary). Підстави виникнення права довірчої власності за Trust є можуть бути різними; серед основних виділяються договір та закон. У свою чергу, країни романо-германської правової сім'ї не передбачають розщеплення права власності, а розглядають його як неподільну структуру, і реалізують довірчі правовідносини таким же шляхом. Так, Франція має фідучію, а Німеччина та Австрія – довірчий інститут *Treuhand*. Одночасно із цим, не можна говорити про те, що країни певної правової сім'ї мають однаковий підхід до розуміння правової природи довірчої власності; національний контекст впливає на бачення та подальшу реалізацію цього інституту.

Україна впровадила довірчу власність як особливий вид права власності, а також вид забезпечення виконання зобов'язання, відносно нещодавно. Впроваджений інститут закріплюється в положеннях Цивільного кодексу України і має риси англо-американського бачення довірчої власності. Одночасно із цим, він не набув широкого використання і піддається критиці в літературі через те, що інтеграція такої складної системи не була здійснена після впровадження відповідних змін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 19.06.2003 № 980-IV. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/980-15> (дата звернення: 16.08.2023).
2. Майданик Р.А. Проблеми регулювання довірчих відносин у цивільному праві: дис. докт. юр. наук: 12.00.03 / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2003. 511 с.
3. Некіт К.Г. Довірча власність: втілення ідей римського права. *Часопис цивілістики*. Випуск 12. С. 88–92. URL: <http://www.cj.nuoua.od.ua/archive/12/18.pdf> (дата звернення: 13.08.2023).
4. Некіт К.Г. Принципи DCFR та сучасна концепція довірчої власності (трасту) в Україні. *Часопис цивілістики*. Випуск 18. С. 171–174. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/156902945.pdf> (дата звернення: 17.08.2023).
5. Кіряк О. Право довірчої власності: інтеграція зобов'язальних та пропріетарних елементів. *Слово національної школи судді*. 2020. № 3 (32). С. 84–93.
6. Коструба А.В. Договірні трастоподібні конструкції в праві Франції. *Траст і трастоподібні конструкції: глобалізація та перспективи*: Матвеевські цивілістичні читання. Матеріали міжн. наук.-практ. конф. Київ, 6 лист. 2020 р. Київ: Алерта, 2021. С. 96–100. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/9973/1/ISBN%20978-617-566-682-1%20%281%29.pdf> (дата звернення: 15.08.2023).

7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 05.06.2019 року у справі № 755/12638/15. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82308714> (дата звернення: 03.08.2023).
8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів об'єднаної палати Касаційного господарського суду від 13.12.2019 року у справі № 916/15/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86742529> (дата звернення: 03.08.2023).
9. Крат В.І. Довірча власність: окремі зауваги під час модернізації. *Траст і трастоподібні конструкції: глобалізація та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 6 листопада 2020 р. – Київ : Алерта, 2021. – С. 34–36.
10. The Court for Trusts and Fiduciary Relations – official website. URL: <https://www.cortetrust.sm/on-line/en/home.html> (дата звернення: 14.08.2023).
11. Рішення ЄСПЛ у справі Pasquini проти Сан-Марино (№ 2) (№ 23349/17). URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-paskini-proti-san-marino-2/> (дата звернення: 17.08.2023).
12. Convention of 1 July 1985 on the Law Applicable to Trusts and on their Recognition. Hague Conference on Private International Law. URL: <https://assets.hcch.net/docs/8618ed48-e52f-4d5c-93c1-56d58a610cf5.pdf> (дата звернення: 17.08.2023).
13. Д. Котляр. Довірча власність чи договір управління майном – український вибір. *Лабораторія законодавчих ініціатив*: веб-сайт. URL: <https://parlament.org.ua/2004/06/21/dovircha-vlasnist-chi-dogovir-upravlii/> (дата звернення: 15.08.2023).
14. About the National Trust. *National Trust*: веб-сайт. URL: <https://www.nationaltrust.org.uk/features/about-the-national-trust> (дата звернення: 23.05.2022).
15. The National Trust Act. *The National Archives* : веб-сайт. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukla/Edw8and1Geo6/1/57/enacted> (дата звернення: 24.09.2023).
16. Мазур Т. Інституційно-правове забезпечення захисту об'єктів культурної спадщини у Великій Британії. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2019. С. 17–20. URL: <http://jurnalujuridic.in.ua/archive/2019/5/4.pdf> (дата звернення: 13.08.2023).
17. Коробцова Н., Засядівко Ю. Правова регламентація довірчої власності у зарубіжних країнах та Україні. *Загальноукраїнський науково-практичний господарсько-правовий журнал «Підприємництво, господарство і право»*. Випуск 5/2020. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/5/4.pdf> (дата звернення: 14.08.2023).
18. Gvelesiani, Irina. German “Truehand” vis-à-vis Austrian “Treuhand” (terminological study). *European Scientific Journal*. 2015. P. 133–138. URL: https://www.researchgate.net/publication/286928467_GERMAN_TREUHAND_VIS-A-VIS_AUSTRIAN_TREUHAND_TERMINOLOGICAL_STUDY (дата звернення: 14.08.2023).
19. Цивільний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> (дата звернення: 18.08.2023)